

УДК 81'1(043.3)
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-3/10>

Смирнова М. С.

Маріупольський державний університет

Тарапатов М. М.

Маріупольський державний університет

Панова Я. Є.

Маріупольський державний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНО-ЕКСТРЕМІСТСЬКИХ ТЕКСТІВ: КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНИЙ ПІДХІД

Мінімізувати ризики перенасиченості інформаційного поля маніпулятивними технологіями може допомогти комплексне теоретичне дослідження феномену маніпулювання в текстах релігійної екстремістської спрямованості, що включає аналіз наслідків його дії на психічні і когнітивні процеси індивідів. Об'єкт дослідження залучає для свого аналізу міждисциплінарні методи, які поєднують когнітивний (концептуальний) і комунікативний (прагматичний) підходи, у тому числі доречним для дослідження досліджуваних текстів є міждисциплінарний підхід, що пропонує інтегрувати лінгвістичні, психологічні, філософські, релігієзнавчі та соціальні сфери знання. Перевага обраної теми над іншими дослідженнями у світовому науковому просторі очевидна через брак праць, що аргументовано й комплексно висвітлювали б мовно-мовленнєві реалізатори маніпулятивних стратегій культурогенних текстів, які формують свідомість нації, а також відповідність такого аналізу суспільним запитам сьогодення.

У статті розглядається поняття релігійно-екстремістського дискурсу, лінгвопрагматичні характеристики маніпулятивного впливу в екстремістсько-релігійних текстах, описано структуру досліджень такого типу текстів, методологію й перспективні напрями. Зокрема, запропоновано розглянути екстремістсько-релігійні тексти ХХІ ст. на предмет мовних і мовленнєвих особливостей вербалізації маніпулятивних стратегій і тактик на матеріалі далеко- та близькоспоріднених мов, а саме сучасних германських, романських, слов'янських і новогрецької мов. Аналіз досліджуваних текстів у їх компаративному аспекті передбачає виокремлення маніпулятивних прийомів впливу на ідеологічне світобачення реципієнта для запобігання загрози інформаційної пропаганди, закликів до скоєння терористичних актів і подібних руйнівних для соціуму явищ. Крім того, перспективним вбачаємо розроблення для лінгвокриміналістів методичних рекомендацій щодо виявлення ознак збудження політичної ненависті та релігійної ворожнечі в лінгвістичній експертизі.

Ключові слова: релігійно-екстремістський дискурс, лінгвопрагматика, маніпулятивні стратегії й тактики.

Постановка проблеми. Питання здатності мови виступати інструментом маніпуляції свідомістю як індивіда, так і соціуму в цілому є особливо актуальним сьогодні й привертає увагу багатьох спеціалістів різних галузей знань. У мовознавстві вивчення маніпуляції, зокрема стратегій маніпулятивного впливу на матеріалі релігійного, політичного й рекламного дискурсів, – один з актуальних і перспективних напрямів дослідження, як про це стверджують у своїх працях Г. Г. Почепцов, О. В. Дмитрук, О. Є. Несте-

ренко, К. В. Нікітіна, В. В. Зірка, Н. О. Остроушко, О. М. Руда, І. Ю. Шкіцька та інші науковці.

Актуальність дослідження визначена його відповідністю принципам антропоцентричної лінгвістики, які допомагають органічно поєднати дискурсологічний і комунікативний підходи в розгляді релігійних і політичних екстремістських текстів. Загальнофілологічна тенденція до антропоцентричності сучасних лінгвістичних студій і міждисциплінарні дослідження сприяють зростанню актуальності дослідження релігійних

і політичних екстремістських текстів, оскільки саме людина є їхнім реципієнтом. Своєчасність дослідження цієї проблеми обумовлена браком праць, які б аргументовано й комплексно висвітлювали реалізатори маніпулятивних стратегій релігійних екстремістських текстів на матеріалі близько- й далекоспоріднених мов, та відповідністю такого аналізу суспільним запитам сьогодення. Крім того, дослідження у перспективі передбачає використання багатоаспектного підходу до аналізу релігійно-екстремістських текстів, який полягає в інтегруванні лінгвістичних, психологічних, філософських, релігієзнавчих, політологічних і соціальних сфер знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не можна не зазначити, що цікавість до комунікативних процесів у сучасному релігійному просторі зростає й матеріалізується в численних розвідках, присвячених конфесійному стилю (І. М. Гольдберг, С. О. Гостеева, О. М. Крилова, Л. П. Крисін, О. О. Прохвятилова та інші), його окремим жанрам (М. С. Войтак, Ф. Б. Людоговський, В. А. Мішланов, Н. Л. Мухелішвілі, Н. В. Орлова, Є. В. Пліс, А. А. Припадчев, О. А. Прохвятилова, Т. Г. Рабенко, Н. М. Розанова, Г. О. Савін, С. М. Толстая, М. І. Толстой, І. Ю. Ярмульська та інші), лексиці (Н. Д. Арутюнова, Р. І. Горюшина, Є. В. Захарова, Л. Л. Звонська, Т. О. Иванова, І. А. Корольова, Р. І. Левицький та інші), концептам (Н. В. Дорофеева, Н. О. Дячкова, Л. І. Зубкова, В. О. Степаненко, Г. В. Токарев та інші), релігійному дискурсу в цілому (К. В. Бобирьова, І. В. Бугаєва, В. І. Карасік, І. Б. Остащук, С. С. Сергеева та інші), теолінгвістиці (О. К. Гадомський). Одним з видів жанрів релігійної комунікації можна виділити релігійно-екстремістський дискурс. Дослідженням екстремістсько-політичного дискурсу на теренах сучасних лінгвістичних студій в Україні не займається ніхто. Зарубіжні вчені частково досліджували екстремістські тексти в межах сучасної юрислінгвістики (Ю. А. Антонов, К. І. Бринев, Л. М. Голіков, Л. М. Єрмакова, Р. О. Салимовський), а також практик психолого-лінгвістичних експертиз екстремістських текстів (М. Р. Бабікова, О. В. Зеленіна). Серед західних авторів, перш за все, слід назвати З. Х'ела та Д. Зіглера, які досліджують екстремістську мовну особистість, і К. Ізарда та Д. Майерса, які досліджують екстремістські тексти з психолінгвістичних підходів. Але більшість досліджень екстремістських текстів проводиться в межах політологічних, філософських і соціальних студій (Ж. Делез, Н. Сафіулін, Дж. Трауб). Стратегіям мовного маніпулювання у виступах політичних

діячів присвячена низка праць українських учених (Є. Богатирьова, Н. Деренчук, М. Зайцева, Н. Ільницька, О. Маріна, І. Рудик та інші). Серед європейських лінгвістів можна виділити таких, як Д. Беніс, Р. Водак, Р. Бахем. У США політичною лінгвістикою займаються Г. Лассвелл, У. Ліппманн.

Таким чином, бачимо, що наукових досліджень, присвячених різним аспектам мовленнєвих актів екстремістського змісту, є чимало, проте поняття екстремістського-релігійного й екстремістсько-політичного дискурсів так і залишаються невизначеними, тому лінгвопрагматика потребує науково обґрунтованих критеріїв виявлення екстремістських текстів і методики їх дослідження. Водночас сьогодні відсутні комплексні фундаментальні праці з дослідження маніпулятивних стратегій релігійно-політично-екстремістських текстів, зокрема на матеріалі близько- та далекоспоріднених мов.

Постановка завдання. Загальна прикладна проблема, на вирішення якої спрямовано наукове дослідження, формулюється як встановлення арсеналу маніпулятивних тактик, що використовуються в тих типах дискурсу, які впливають на свідомість реципієнта й призводять до руйнівних явищ у суспільстві та психіці, а саме релігійному дискурсі екстремістської спрямованості; дослідження етноспецифічних характеристик стратегічного потенціалу текстів сучасних мов; виявлення маніпулятивних стратегій і тактик у нових релігійних екстремістських рухах і засобів їх вербалізації, які б слугували базисом для експертів з лінгвокриміналістики. Завданням цієї статті є теоретичний огляд особливостей вивчення релігійно-екстремістських текстів з позицій комунікативно-дискурсивного підходу.

Виклад основного матеріалу. Світогляд не можна відокремити від людської життєдіяльності, який не взяти етап історії суспільства. Найбільш вивченою історичною формою його є релігія, яка є настільки потужним світоглядним інструментом, що може штовхнути людину на радикальні дії – вбивство або смерть. Загальновідомо, що зараз, у XXI ст., найсильнішою зброєю є інформація та мова, які активно використовуються екстремістськими організаціями й становлять глобальну загрозу світові. Саме тому компаративне вивчення маніпулятивного потенціалу релігійних і політичних екстремістських текстів XXI ст. допоможе визначити сучасний арсенал маніпулятивних прийомів і їх перлокутивний ефект на реципієнта.

Важливість дослідження релігійно-екстремістських текстів можна пояснити ще двома причинами.

По-перше, останні події у світі, зокрема війни, секуляризація, глобалізація, мультикультуралізм, месіанська диктатура, змушують людину шукати ціннісні орієнтири, які вона знаходить в культурогенних текстах, що виконують насамперед виховну функцію. універсальні механізми категоризації й вербалізації світу, засновані на ірраціональності, схильності людини до віри й бажання «проектувати» й «домальовувати» стани речей у світі (О. Колісник). Водночас мовний код використовується як креативний інструмент, чим успішно користуються політики, релігійні діячі, терористи, мерчандайзери та інші. На прикладі п'ятирічних подій в Україні бачимо, як політична, а інколи й релігійна пропаганда руйнівню впливає на всі сфери суспільства, дезорієнтує людей, жорстко маніпулює людськими цінностями, традиціями й бажанням добробуту.

По-друге, в становленні будь-якого громадянського суспільства важливу роль відіграє Церква, що насамперед спричинено високим рівнем довіри до неї громадян нашої держави, на відміну від політичних інститутів. Церква як інститут громадянського суспільства, користуючись значним рівнем довіри, мала (як показує вітчизняний історичний досвід) і має можливість завдяки своїй діяльності впливати на свідомість, а отже, і на поведінку громадян нашої держави (О. Гринер). Проте у світі спостерігається неабияке зростання ідеологічних організацій і висока конкуренція між ними пояснює прагнення лідерів привернути увагу до своїх повідомлень усіма можливими способами, що обумовлює активне застосування інформаційно-психологічних впливів. Сьогодні маніпулятивні технології використовуються в політичних і релігійних екстремістських текстах, впливаючи на формування свідомості й поведінки людини [4, с. 87].

Таким чином, назріла потреба систематизувати й узагальнити окремі дослідження, присвячені екстремістським текстам з метою глибокого розуміння й популяризації знань щодо особливостей маніпулятивних текстів задля ознайомлення з комунікативними методами переконання, маніпуляції, пропаганди та механізмами їх реалізації.

Під *релігійно-екстремістським дискурсом* ми розуміємо частину дискурсу ворожості, а саме практики, що представлені висловлюваннями й текстами, які мають ознаки протиправних (екстремістських) діянь чи вербального примусу до ідеологічних крайнощів [6, с. 12].

Маніпулятивний вплив в екстремістсько-релігійних текстах має низку *лінгвопрагматичних характеристик*, до яких належать:

1) прихований характер реалізації функції впливу, який обумовлює побудову тексту, використання мовних засобів і мовленнєвих прийомів впливу (мовець приховує свою справжню інтенцію, так само як і свою особистість / організацію, від якої виступає) [1, с. 167];

2) інтенція автора релігійно-екстремістських текстів – надання інформації певного ідеологічного характеру у вигляді сакрального повідомлення, щоб змінити систему ціннісних орієнтів, системи ідеологічних установок у свідомості адресата – об'єкта впливу; спонукання об'єкта впливу до такої форми поведінки, яку б той вважав проявом власної волі, крім того збудження до екстремістського акту задля запропонованих релігійних цілей або проти певної релігійної громади [3, с. 17];

3) екстремістські тексти являють собою багатоврівневу модель інтенціонального комунікативного впливу, що виражається через конкретні показники на кожному з текстових рівнів [2, с. 161]; автор екстремістського тексту контролює ефективність маніпуляції, організує смисловий зміст тексту, підбирає відповідні мовні способи, використовує маніпулятивні методи та прийоми впливу на конкретні компоненти свідомості об'єкта; ефективність бажаного впливу залежить як від арсеналу тактик, так і від психологічного складу особистості реципієнта / ментальності нації (у випадку політичного дискурсу) [5].

Робочою гіпотезою дослідження є теза про те, що кожний арсенал маніпулятивних стратегій у релігійно-екстремістських текстах залежить від типу свідомості, на яку він спрямований (інтелектуальна, релігійна, секулярна). Цей арсенал загальних стратегій буде однаковим у близько-та далекоспоріднених мовах, однак мовні й мовленнєві прийоми вербалізації маніпулятивних стратегій будуть різними для кожної з лінгвокультур з урахуванням історичних і культурних пресупозицій реципієнтів.

Особливість структури дослідження заданої проблеми полягає в міждисциплінарному характері, обумовленому об'єктом і предметом дослідження, матеріалом, методологічними підходами й методикою дослідження.

Структура дослідження може включати такі напрями:

– структурний (формальна будова політичних і релігійних текстів екстремістського спрямування в плані вираження та в плані змісту);

– семантичний (усебічне вивчення предметного змісту досліджуваних текстів – топоси

та модальні елементи тексту (аксіологічні, епістемічні, алетичні, деонтичні, волітивні, верифікативні));

– прагматичний (прагмасемантичний й актомовленнєвий аналіз текстів, установлення стратегій, тактик, прийомів, ходів тощо);

– компаративний (установлення ізо- та аломорфних характеристик лінгвопрагматичного простору політичних і релігійних екстремістських текстів у близько- та далекоспоріднених мовах, а саме порівняння мовних і мовленнєвих прийомів вербалізації маніпулятивних стратегій у різних лінгвокультурах).

Методологія дослідження обумовлює доцільність використання комплексної методики, зокрема методів лінгвосемантики й лінгвопрагматики, когнітивної й комунікативної лінгвістики й аналізу дискурсу, застосованих з урахуванням поставлених завдань. Метод декомпозиції лінгвістичних теорій і синтезу їхніх окремих положень буде використано для визначення змісту досліджуваних понять; метод вибіркового добору застосовано під час опрацювання джерел ілюстративного матеріалу, методи контекстуального аналізу, комунікативно-дискурсивної інтерпретації – для ідентифікації висловлень як актуалізаторів досліджуваних маніпулятивних стратегій; елементи методів когнітивно-семантичного аналізу необхідні для визначення обсягу й змісту знання про пресупозиції та світобачення авторів досліджуваних текстів; методи конверсаційного аналізу, інтерпретації тексту, актомовленнєвого, прагмасемантичного аналізу слугуватимуть для студювання актуалізованих маніпулятивних стратегій і тактик; метод кількісного аналізу – для встановлення частотності вживання досліджуваних елементів.

Перспективні напрями дослідження релігійно-екстремістських текстів можуть бути такими: 1) розширення теоретичних положень стосовно

природи екстремістського дискурсу з позицій мовознавства, соціальної комунікації, релігієзнавства; 2) дослідження комунікативного виміру маніпулятивних стратегій у релігійних і політичних екстремістських текстах; 3) характеристика екстралінгвістичних і лінгвістичних параметрів, що допомагають виявити наявність маніпулятивного впливу в релігійних і політичних екстремістських текстах; 4) встановлення видів маніпуляції в релігійних і політичних екстремістських текстах на матеріалі близько- й далекоспоріднених мов; 5) побудова класифікації стратегій маніпуляції, що реалізуються в релігійних і політичних екстремістських текстах, і визначення закономірності співвідношення стратегій, тактик, прийомів, мовних засобів; 6) виявлення маніпулятивних стратегій і тактики в нових політичних, релігійно-екстремістських рухах серед носіїв близько- й далекоспоріднених мов, які б слугували базисом для експертів з лінгвокриміналістики; 7) дослідження етноспецифічних характеристик стратегічного потенціалу в релігійних і політичних екстремістських текстах у досліджуваних лінгвокультурах; 8) встановлення перекладацьких прийомів відтворення значень з урахуванням стилістичного, прагматичного й аргументативного потенціалу мовних одиниць і складання методичних рекомендацій для лінгвокриміналістів з виявлення в текстах ознак збудження ненависті.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у статті ми детально розглянули актуальність дослідження релігійно-екстремістського дискурсу, визначили основну термінологію, лінгвопрагматичні характеристики маніпулятивного впливу в екстремістсько-релігійних текстах, описали структуру досліджень такого типу текстів, методологію й перспективні напрями. Наступним кроком автори вбачають стратегічний аналіз текстів гімну ІДІЛ на матеріалі близько- та далекоспоріднених мов.

Список літератури:

1. Анисимова Т. В. Особенности жанров призывающей речи. *Современная деловая риторика* : учебное пособие. Волгоград : ВГУ, 2004. 432 с.
2. Бабинова М. Р. «Аллогенные» жанры в современном экстремистском дискурсе. *Политическая лингвистика*. № 4 (54). Екатеринбург : ЕГУ. С. 160–164.
3. Ворожбитова А. А. Теория текста. Антропоцентрическое направление. Москва : Наука, 2005. С. 17.
4. Колесниченко А. В. Жанры прикладной журналистики. *Практическая журналистика* : учебное пособие. Москва : Наука, 2008. 327 с.
5. Мусалаян М. Ф. О личности экстремиста. URL: <http://www.centerbereg.ru/m1977.html> (дата звернення: 23.03.2020).
6. Смирнова М. С. Лингвопрагматика религиозно-экстремистского дискурса (на материале гимна ИГИЛ). *Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій*. Маріуполь, 2017. С. 12–15.

Smyrnova M. S., Tarapatov M. M., Panova Ya. Ye. THEORETICAL ASPECTS AND RESEARCH METHODOLOGY OF RELIGIOUS EXTREMISM TEXTS: DISCURSIVE APPROACH

A comprehensive theoretical study of the phenomenon of manipulation in religious extremism texts as well as the analysis of its effects on mental and cognitive processes of individuals can help minimize the risks of overwhelming manipulative technologies operating in the information field. Interdisciplinary methods that combine cognitive (conceptual) and communicative (pragmatic) approaches, as well as the interdisciplinary approach, which integrates linguistic, psychological, philosophical, religious methods relevant to the study of texts under research, are involved to provide object analysis. The urgency of the topic under research is evident because of the lack of works that would substantiate and comprehensively cover the lexical and pragmatic verbalizers of manipulative strategies in cultural heritage texts that shape the consciousness of the nation as well as the relevance of such analysis to the current public queries.

This article deals with the notion of religious-extremism discourse, pragmatic peculiarities of manipulative influence in religious extremism texts, describes the structure of studies of this type of texts as well as methodology and perspective directions. In particular, the authors propose to consider the religious extremism texts of the 21st century focusing on linguistic and speech peculiarities of the manipulative strategies and tactics verbalization based on distant and closely related languages, namely Germanic, Roman, Slavic and Modern Greek. The comparative analysis of the texts under research presupposes the description of manipulative methods of influencing the ideological worldview of the recipient for the prevention of the threat of information propaganda, calls for acts of terrorism and similar destructive phenomena for the society. In addition, the methodological recommendations for linguistic criminologists on how to identify signs of political and religious hatred arousal might be rather promising.

Key words: religious-extremism discourse, pragmatics, manipulative strategies and tactics.